रित्यादावुत्तरपदस्य शक्तिविरहेण क्रीताद्यर्थे लाक्षणिकत्वायोगात्। उत्तरपदद्विगुं लक्षयति। स्वान्तर्निविष्टशब्दाभ्यां शब्दान्तरसमासगः। यो द्विगुः शाब्दिकैरुक्तः स उत्तरपदद्विगुः। यो द्विगुः स्वघटकनामभ्यां सह साकाङ्क्षनामान्तरेण समासस्यान्तर्गतः स उत्तरपदद्विगुः यथा पञ्च गावो धनमस्येत्यादिविग्रहे पञ्चगवधनः पुरुष इत्यादौ बहुव्रीह्यादिनिविष्टः पञ्चगवादिः। समाहारद्विगुं लक्षयति। स्वार्थान्वितसमाहारलक्षकस्वान्त्यशब्दकः। उक्ताभ्यामितरः किं वा समाहारद्विगुर्द्विगुः। स्वोपस्थाप्यार्थस्य समाहारलक्षको यदीयान्त्यशब्दः स द्विगुः समाहारद्विगुः पञ्चपुलीत्यत्र हि योगलभ्यानां पञ्चाभिन्नपुलानां समाहारः परस्थपुलशब्देन लक्ष्यते न तु तत्र द्विगोः शक्तिरन्यलभ्ये शक्त्ययोगात् अतएव न लक्षणापि शक्यसम्बन्धस्यैव लक्षणात्वेन वाक्ये तदसम्भवात्। यदि च पञ्चपुलीत्यतः पञ्चानां पुलानामेव बोधो न तु तत्समाहारस्यापि अतएव पञ्चपुलीं छिनत्ति इत्यादिकः प्रयोगः प्रमाणम् अन्यथा समूहात्मनः समाहारस्य छिदाद्यसम्भवेन तदयोग्यत्वापत्तेः पुलादेर्द्वित्वबहुत्वेऽप्येकवचनन्त्वानुशासनिकं दारादेर्बहुवचनवदुपपद्यते। न च द्रव्यप्राधान्ये पञ्चखट्वीत्यादौ ह्रस्वो न स्यात् गोशब्दस्येव स्त्रीप्रत्ययस्यापि समामान्त्यस्योपसर्जनस्यैव तद्विधानादिति वाच्यं समाहारसंज्ञकद्विगोरप्यन्त्यस्य स्त्रीप्रत्ययस्य पृथगेव ह्रस्वविधेर्वक्तव्यत्वात् प्रयोगानुसारित्वात् कल्पनायाः, पञ्चपाचकीत्यादावव्याप्तिश्च तत्रोत्तरपदस्य वाक्यत्वेन लक्षकत्वायोगादिति सूक्ष्ममीक्ष्यते तदा पूर्वनिरुक्ताभ्यां तद्धितार्थोत्तरपदद्विगुभ्यां भिन्नोद्विगुरेव समाहारद्विगुर्वाच्यः। एवञ्च द्विगोः कर्मधारयान्तर्गतत्वेऽपि न क्षतिरिति तु विभावनीयम्"।

द्विगुण त्रि॰ द्वाभ्यां गुण्यते गुण—कर्मणि अच्। द्वाभ्यां गुणिते "एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम्" "सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणब्रुवे" इति मनुः।

द्विगुणाकृ द्विगुण+कृ—कृष्यर्थे डाच् द्विगुणकर्षणकरणे सक॰ उभ॰ अनिट्। द्विगुणाकरोति क्षेत्रकर्मकं द्विगुणवर्षणं करोतीत्यर्थः सि॰कौ॰

द्विगुणाकर्ण त्रि॰ द्विगुणौ कर्णौ लक्षणमस्य "कर्णे लक्षणस्य" पा॰ कर्णशब्दे परे पूर्वस्य दीर्घः। द्विगुणकर्णरूपलक्षणान्विते।

द्विगुणित त्रि॰ द्वाभ्यां गुणितः। द्वाभ्यां गुणिते। द्विगुणितसान्द्रतराक्षिपक्ष्ममाला" माघः "क्षेत्रस्य यस्य वदनं मदनारितुल्यं विश्वम्बरा द्विगुणिता" लीला॰

द्विचरण त्रि॰ द्वौ चरणौ यस्य। १द्विपादे मनुष्यादौ "गतः कालो यत्र द्विचरणपशूनां क्षितिभुजां पुरः स्वस्तीत्युक्त्वा विषयसुखमास्वादितमहो" शान्तिश॰ द्विचरणा अपि पशवः पशुतुल्याः पशूनां चतुश्चरणत्वे प्रसिद्धेऽपि नृपाणां द्विपदत्वेन पशुतुल्यत्वात् अपूर्वपशुत्वमिति गम्यते। २राशिभेदे द्विपदशब्दे दृश्यम्। ३पदद्वये न॰

द्विज पु॰ द्विर्जायते सुजर्थे वृत्तौ द्विशब्दः जन—ड। १संस्कृतब्राह्मणे "जन्मना जायते शूद्रः संस्कारैर्द्विज उच्यते" स्मृतिः। २ब्राह्मणक्षत्रियवैश्येषु च "मातुर्यदग्रे जायन्ते द्वितीयं मौञ्जीबन्धनात्। ब्राह्मणक्षत्रियविशस्तस्मादेते द्विजाः स्मृताः" याज्ञ॰। ३दन्ते तस्योत्पन्नस्य पतने पुनर्जन्मनो लोकप्रसिद्धेः। ४अण्डजे च अमरः। प्रसवानन्तरं पुनरण्डात् तस्य प्रकाशरूपोत्पत्तेर्द्विजत्वम्। ५तुम्बुरुवृक्षे राजनि॰। ६द्विर्जातमात्रे त्रि॰। तत्र दन्ते "द्विजावलीबालनिशाकरांशुभिः शुचिस्मितां वाचमवोचदच्युतः" माघः विप्रे अण्डजे च "हिममुक्तचन्द्ररुचिरः सपद्मको मदयन् द्विजान् जनितमीनकेतनः" माघः।

द्विजकुत्सित पु॰ द्विजैः कुत्सितः। श्लेष्मातकवृक्षे (नोनाआता) राजनि॰। द्विजानान्तद्भक्षणनिषेधात् तथात्वम्।

द्विजदास पु॰ ६त॰। शूद्रे राजनि॰।

द्विजन्मन् पु॰ द्वे जन्मनी अस्य। द्विजशब्दार्थे "वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैर्निषेकादिर्द्विजन्मनाम्। कार्यः शरीरसंस्कारः पारणा प्रेत्यचेह च" मनुः

द्विजपति पु॰ ६त॰। १चन्द्रे त्रिका॰। "द्विजानामोषधीनाञ्च सोमं राज्येऽभ्यषेचयत्" हरिवं॰२२७अ॰। २कर्पूरे च अमरः। ३द्विजश्रेष्ठे "प्रशान्तोपद्रवं परिपूर्णं द्विजमण्डलसनाथम्" काद॰। ४पक्षिश्रेष्ठे ५गरुडे च [त्रिका॰।

द्विजप्रपा स्त्री द्विजार्थं पक्षिणमुद्दिश्य प्रपा। आलवाले

द्विजप्रिया स्त्री ६त॰। १सोमलतायां राजनि॰ तस्याश्च द्विजानां सोमयागाङ्गसाधनत्वात् तथात्वम्। २द्विजप्रियमात्रे त्रि॰।

द्विजबन्धु पु॰ द्विजस्य बन्धुरिव। अब्राह्मणे भट्टदैवज्ञादौ अपकृष्टद्विजे। "स्त्रीशूद्रद्विजबन्धूनां त्रयी न श्रुतिगोचरा" स्मृतिः।

द्विजब्रुव पु॰ द्विजमात्मानं जात्या ब्रूते ब्रू—क। जातिमात्रेण द्विजातिमानिनि द्विजविहितकर्माकारके द्विजे